

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA/
UNIVERSITÀ CATTOLICA DEL SACRO CUORE, MILANO
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE/
FACOLTÀ DI SCIENZE DELLA FORMAZIONE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”/
SCUOLA DI DOTTORATO IN SCIENZE DELLA FORMAZIONE

Teză de doctorat

*Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș în
timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciș (1920–1935)*

(REZUMAT)

COORDONATORI

PROF. UNIV. DR. NICOLAE BOCȘAN

PROF. UNIV. DR. CESARE ALZATI

DOCTORAND

TURCU LUCIAN – DOREL

CLUJ-NAPOCA

2013

Cuprins

INTRODUCERE.....	3	
CAPITOLUL I: Biserica greco-catolică în tranziție: de la prevederile legislației austro-ungare la deciziile juridice românești		
1. Context internațional – reacții românești.....	11	
2. Constituția din 1923.....	44	
3. Legea cultelor.....	67	
4. Concordatul.....	137	
CAPITOLUL II: Arhiepiscopul și mitropolitul Vasile Suciu		
1. Cum a ajuns Vasile Suciu mitropolit al Bisericii greco-catolice românești?.....	217	
2. Profilul intelectual și direcțiile de activitate ale mitropolitului Vasile Suciu.....	264	
CAPITOLUL III: Organizarea administrativ-teritorială a arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș		
1. Implicațiile metamorfozelor teritoriale și politice de la finalul Primului Război Mondial asupra spațiului eclezial românesc.....	344	
2. Eforturile de organizare a comunităților greco-catolice din afara României	373	
3. Tentative de extindere ale Bisericii greco-catolice în spațiul românesc extratransilvan....	409	
4. Structura administrativ-teritorială a arhidiecezei la finalul deceniului trei al sec. XX.....	436	
CAPITOLUL IV: Sinoadele arhidiecezane: context, mize, dezbateri, decizii		
1. Sinodul arhidiecezan din 1919.....	459	
2. Sinodul arhidiecezan din 1921.....	479	
3. Sinodul arhidiecezan din 1927.....	502	
CAPITOLUL V: Geneza regulamentului de instituire a mitropolitului greco-catolic din România.....		529
CONCLUZII.....	570	
ABSTRACT.....	573	
BIBLIOGRAFIE.....	581	
ANEXE.....	598	

Nu mai reprezintă pentru nimeni o noutate că istoria Bisericii greco-catolice s-a impus de câteva decenii ca un domeniu distinct de cercetare al istoriografiei românești. Era și firesc ca după 1990 să debuteze un proces de recuperare de acest tip. Normal a fost într-o anumită măsură ca primele producții istoriografice să se focalizeze asupra dimensiunii tragice, umane și instituționale, pe care a cunoscut-o Biserica în ultimele mai bine de patru decenii. Scrierile care au rezultat, deosebite din punct de vedere calitativ, poartă marca elogiului martiriului preoților și al credincioșilor care au plătit tribut pentru convingerile lor religioase în perioada regimului comunist. În plus, ele au reușit într-o oarecare măsură să elibereze nervozitatea și doza mare de frustrare pe care supraviețuitorii supliciuului le-au acumulat în timp. Dar dincolo de aceste restituiri, multe dintre ele făcute de neprofesioniști ai domeniului, se simțea nevoia unui suflu academic și în sfera studiilor de istorie bisericească. Tendința era încurajată și de faptul că, spre deosebire de arhivele altor instituții ecleziastice, masa documentară referitoare la Biserica greco-catolică se afla răspândită, în marea ei majoritate, în sistemul instituțional al Arhivelor statului. Înfruntând nu de puține ori reticența sau suspiciunile slujbașilor acestei din urmă instituții, cercetătorii care s-au aplecat asupra domeniului, mulți dintre ei tineri, au descoperit că mentorii lor nu s-au înșelat îndemnându-i să stăruie asupra unui trecut care ascundea încă multe necunoscute. Prin îndrumarea unor magiștri, Clujul a devenit încă de atunci centrul unor reconstituiri istoriografice de cea mai bună calitate referitoare la Biserica greco-catolică. Personalități, instituții, curente culturale, dimensiunea antropologică a vieții religioase, relațiile cu alte confesiuni, momentele esențiale mai puțin valorificate sau chiar necunoscute, represiunea, viața catacombală de după al Doilea Război Mondial, editarea de manuscrise – toate au făcut obiectul unor cercetări monografice sau al unor studii de specialitate referitoare la trecutul Bisericii greco-catolice românești. Producției istoriografice care a rezultat în urma acestui travaliu sistematic îi revine nu numai meritul de a fi făcut lumină asupra unor episoade fundamentale ale istoriei Bisericii unite, ci și de a fi propus reevaluarea semnificațiilor multora dintre cele deja cunoscute. Însă, la o privire atentă asupra istoriografiei de profil, iese cu ușurință în evidență faptul că cea mai puțin vizitată perioadă din trecutul Bisericii greco-catolice rămâne cea cuprinsă între cele două războaie mondiale. În mod firesc trebuie să ne întrebăm: de ce? Să observăm mai întâi că limita cronologică inferioară a perioadei numite este în mod convențional considerată reperul care inaugurează o nouă epocă în istoria României: cea contemporană. Fără a insista acum asupra validității periodizării „clasice” cu care am fost deprinși să operăm în privința istoriei naționale, merită să reținem că plasarea la granița dintre epoci a reprezentat un inconvenient din perspectiva restituirilor istoriografice referitoare la Biserica greco-catolică în perioada interbelică. Profesioniștii scrisului istoric au fost de părere că era de competența istoricilor

„contemporanești” să se aplece asupra perioadei, ținând cont de încapsularea cronologică cu care este obișnuită să opereze istoriografia românească. Însă aceștia din urmă au fost mai puternic tentați să inaugureze șantiere de cercetare istoriografică pentru perioada de după cea de-a doua conflagrație mondială și să pună accentul asupra contextul intern și internațional al desființării instituției, pe comportamentului ierarhiei, al preoțimii și al credincioșilor, pe complicitățile care au existat sau pe restituirea unor mărturii din experiențele de viață avute în epocă. În plus, pe măsura liberalizării accesului la arhivele fostei poliții politice, atracția acelei perioade și a oportunităților de cercetare pe care le oferea au devenit și mai mari, dovadă stând creșterea considerabilă a numărului de studii care valorifică materialul documentar generat de fosta Siguranță/Securitate a statului. Apoi, un alt motiv care poate fi făcut responsabil de relativa puținătate a studiilor istorice dedicate Bisericii greco-catolice în perioada interbelică ține de paradigma istoriografică aplicată perioadei în cauză. Concret, epoca este inaugurată de succesiunea de evenimente care au avut ca rezultat unirea politică a provinciilor locuite de români într-un stat „național unitar”. Acest moment a ajuns să eclipseze epoca în sine, făcând să pară minore celelalte evenimente petrecute în perioada care a urmat. Istoriografia comunistă a supralicitat la rândul ei, din rațiuni de ideologie politică, însemnătatea momentului Unirii, elaborând un discurs istoriografic uniformizator, nivelator, care nu ținea cont de coloratura specifică epocii. În fine, a treia cauzalitate care poate explica oarecum dezinteresul specialiștilor scrisului istoric pentru recuperarea trecutului Bisericii greco-catolice în perioada de după Primul Război Mondial ține de concepția, perpetuată în unele cazuri până astăzi, că Biserica unită nu mai oferă nimic spectaculos din perspectiva evoluției sale având în vedere că presiunea pe care guvernele de la Budapesta, și nu numai, au pus-o de-a lungul timpului asupra sa dispăruse. Un parcurs lin, lipsit de turbulențele perioadei anterioare era asociat Bisericii greco-catolice după 1918, prejudecată care a alimentat într-o anumită măsură interesul scăzut al istoricilor față de studierea trecutului ei în intervalul menționat. Însă, ca de fiecare dată, regula este confirmată de excepții. În momente aniversare sau comemorative, și în epocă au apărut o serie de restituiri care tratau despre Biserica greco-catolică în perioada de după Marele Război. A fost cazul Profesorului Ioan Georgescu, care a colaborat la al doilea volum, din totalul celor trei dedicate *Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului* la împlinirea unui deceniu de la unirea acestor provincii cu Regatul român. Două au fost studiile pe care harnicul Profesor de istorie le-a dedicat Bisericii greco-catolice în respectivul op: primul privea date despre evoluția ei instituțională în deceniul scurs de la încheierea războiului și despre activitatea ierarhilor aflați în fruntea ei;¹ al doilea, trata

¹ I. Georgescu „Momente din viața Bisericii unite în ultimii zece ani”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, Cultura Națională, București, 1929.

problema învățământului teologic greco-catolic în același interval.² Fără a subestima aportul viitorului canonic al diecezei de Oradea la cunoașterea istoriei Bisericii greco-catolice după Primul Război Mondial, nu poate fi trecut cu vederea faptul că ideile pe care cele două studii le prezintă nu depășesc un nivel de cunoaștere comun. Situația e explicabilă prin prisma caracterului sintetic și generalist al lucrării în care au fost integrate; apoi, trebuie să ținem cont de faptul că la multe din evenimentele relatate autorul a asistat ca martor sau într-altele a avut rolul de participant, situație care a contribuit la crearea unei percepții personale asupra lor. Și istoriografia de dată relativ recentă a sondat anumite ipostaze din trecutul Bisericii greco-catolice de după Primul Război Mondial. Rețin aici contribuția a doar doi autori: Profesorii Marcel Știrban și Ioan-Marius Bucur. Primul dintre ei a propus individual sau în colaborare câteva studii cu caracter descriptiv-generalist, axate pe dezvoltarea instituțională a Bisericii în perioada amintită, pe personalitățile laice și ecleziastice din interiorul ei sau pe problemele majore din viața Bisericii greco-catolice în perioada interbelică.³ Al doilea însă propune o perspectivă analitică, integrantă în contextul internațional și în coordonatele diplomației pontificale, asupra unor evenimente relative la Biserica greco-catolică după Marele Război.⁴ Volumul semnat de Ion Moldovan, deși lasă impresia unei suprapuneri tematice cu lucrarea noastră, nu depășește nivelul unei compilații de texte jurnalistice referitoare la mitropolitul Vasile Suciuc.⁵ Desigur, ar mai putea fi adăugate cele câteva sinteze de istoria Bisericii greco-catolice, care abordează tangențial și perioada interbelică,⁶ volumul tânărului cercetător Sergiu Soica, axat pe trecutul eparhiei bănățene a Lugojului până în 1948⁷ sau lucrările unor

² *Idem*, „Academiile teologice unite”, în *vol. cit.*

³ Mă rezum a nota aici doar pe cele mai importante: M. Știrban „Portretul intelectual și rolul istoric al mitropoliților Vasile Suciuc și Alexandru Nicolescu”, în *vol. Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și Spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, la Blaj*, Editura „Buna Vestire”, Blaj, 2003; *Idem*, „Elita Blajului – oamenii Bisericii și ai școlilor. Activitatea Consiliului Național Român de la Blaj (4 noiembrie – 1 decembrie 1918)”, în *vol. 1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvég-korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, coordonatori Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Editura „LEKTON” și Editura Muzeului Sătmărean, Zalău–Satu Mare, f.a.; *Idem*, „Problema reglementării regimului general al cultelor (1922-1928). Etape, proiecte, probleme în litigiu”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Series Historica*, Editura Academiei Române, XLI/2002; A. Știrban, M. Știrban, *Din istoria Bisericii române unite de la 1918 la 1941*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

⁴ I.-M. Bucur, *Din istoria Bisericii greco-catolice române (1918-1953)*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003; *Idem*, „Il sistema scolastico confessionale nella legislazione romana nel periodo interbellico”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LI, 4/2006. Merită amintit și volumul de documente *România-Vatican. Relații diplomatice 1920-1950*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 2003 la care a colaborat autorul împreună cu C. Păiușan, I. Popescu, D. Preda, ca și prima variantă a ediției, mai condensată, în limba italiană *La Romania e la Santa Sede. Documenti diplomatici*, Libreria Editrice Vaticana, f.l., 2000.

⁵ I. Moldovan, *Vlădiciei Blajului. Mitropolitul dr. Vasile Suciuc*, Editura „Buna Vestire”, Blaj, 2002.

⁶ S. A. Prunduș, C. Plăianu, *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii române unite*, vol. II, Casa de editură VIAȚA CREȘTINĂ, Cluj-Napoca, 1994; *Biserica română unită – două sute cinci zeci de ani de istorie*, vol. II, Casa de editură VIAȚA CREȘTINĂ, Cluj-Napoca, 1998; I. M. Bota, *Istoria Bisericii universale și a Bisericii românești de la origini până astăzi*, ediția a II-a, Casa de editură VIAȚA CREȘTINĂ, Cluj-Napoca, 2003.

⁷ S. Soica, *Biserica greco-catolică din Banat în perioada anilor 1920-1948*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2011.

autori străini care conțin aprecieri referitoare la Biserica unită din România între cele două războaie mondiale.⁸

În condițiile date, o lucrare care își propune să sondeze îndeaproape trecutul Bisericii greco-catolice românești în perioada de după Primul Război Mondial nu poate fi, credem, decât binevenită. Dar o investigație la nivelul întregii Biserici unite părea în urmă cu trei ani un proiect mult prea ambițios în condițiile în care bănuiam existența unei mase documentare extinse. Motiv pentru care am decis să-mi focalizez cercetarea pe o singură structură ecleziastică: arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciu (1920-1935).

Structural, lucrarea a fost divizată în cinci unități tematice. Prima dintre ele urmărește modul în care Biserica greco-catolică s-a ancorat în legislativul românesc după 1918. Am putut în acest fel observa că asemenea mării majorității a românilor ardeleni, și Biserica greco-catolică și-a pus mari speranțe în conviețuirea alături de „frații de sânge” din vechiul Regat și din celelalte provincii care și-au declarat unirea cu România. Optimismul caracteristic începuturilor a fost la scurtă vreme temperat de modul în care clasa politică de la sud de Carpați imagina locul și rolul ortodoxiei în cadrul tânărului stat român. Am analizat substraturile ideologice responsabile de transformarea Bisericii ortodoxe într-unul din pilonii naționalismului românesc modern. Trei acte majore cu caracter normativ au stat în atenția noastră: Constituția din 1923, legea pentru regimul general al cultelor din 1928 și Concordatul ratificat în 1929. Elaborarea primei legi fundamentale a României Mari s-a făcut într-un context politic tensionat iar cele mai mari probleme le-a ridicat formularea articolului referitor la culte. Reprezentanții Bisericii greco-catolice erau ghidați de dispozițiile rezoluției de unire de la Alba Iulia care stabilea egalitate deplină și dreptul la organizare autonomă a confesiunilor, câtă vreme Biserica ortodoxă era interesată să-și prelungească statutul de „Biserică dominantă” și în cadrul noului stat. Am pus în lumină negocierile care s-au purtat în vederea stabilirii conținutului articolului constituțional, modul în care fiecare parte și-a apărat poziția în cadrul dezbaterilor parlamentare și compromisul la care s-a ajuns în cele din urmă.

⁸ Hans Christian Maner este unul din autorii care de câțiva ani studiază sistematic raportul identitate națională-identitate confesională în interbelicul românesc, problemele legate de viața religioasă în general, relațiile interconfesionale sau interferența politică-confesiune: H.-C. Maner, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007; *Idem*, „Kirchen in Rumänien: Faktoren demokratischer Stabilität in der Zwischenkriegszeit? Zum Verhältnis von orthodoxer, römisch-katholischer und griechisch-katholischer Kirche”, în vol. *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1939. Polen-Tschechoslowakei-Ungarn-Rumänien*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Martin Schulze Wessel, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002; *Idem*, „Die griechisch-katholische Kirche in Siebenbürgen/Rumänien 1918-1939. Zwischen nationalem Anspruch und interkonfessioneller Wirklichkeit”, în vol. *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa in 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007 etc.

Legea referitoare la regimul general al cultelor a fost un alt act normativ care a generat disensiuni politice și tensiuni de ordin confesional. Nu mai puțin de 6 ani au fost necesari pentru ca proiectul de lege să fie adoptat de Parlament și să înceapă să producă efecte. Subcapitolul care i-a fost dedicat a evidențiat avaturile pe care le-a luat proiectul de-a lungul timpului și observațiile pe care, de fiecare dată, corul episcopal greco-catolic le-a făcut pe marginea lui; de asemenea, am prezentat detalii din culisele elaborării legii și implicarea ierarhiei ortodoxe în formularea unora din prevederile ei. Reacția ierarhiei Bisericii greco-catolice a fost una categorică vizavi de dispozițiile legii despre care afirma că îi îngrădeau libertățile, diminuau drepturile avute sau veneau în contradicție cu principiile de drept canonic pe baza cărora funcționa. Agitația publică pe care a stârnit-o adoptarea legii, intervențiile diplomatice, pozițiile exprimate cu ocazia dezbaterilor parlamentare și deznodământul la care s-a ajuns sunt prezentate la rândul lor cu atenția cuvenită. Încheierea unui Concordat cu Sfântul Scaun a reprezentat unul din obiectivele majore ale diplomației românești după Primul Război Mondial. Subcapitolul care prezintă acest subiect pune accentul pe contribuția Bisericii greco-catolice, prea puțin cunoscută, la redactarea aceluși tratat, dezvăluind astfel nivelul de așteptări al ierarhiei unite de la respectiva convenție. Semnarea iar apoi ratificarea Concordatului au generat puternice contestații dirijate de ierarhia Bisericii ortodoxe, care își simțea amenințată poziția în statul român prin prevederile aceluși acord despre care considera că ar privilegia Biserica catolică din România. Implicațiile politice și confesionale ale parafării acordului, intervențiile diplomatice pentru ratificarea lui de către Parlament dar și dificultățile ivite pentru punerea lui în aplicare sunt și ele analizate în cadrul acestei secțiuni.

Capitolul al doilea este dedicat arhierului care a ocupat cea mai înaltă poziție în Biserica greco-catolică românească după Primul Război Mondial. Prima parte tratează modul în care Vasile Suciș a ajuns în poziția de arhiepiscop și mitropolit al Bisericii unite. A fost evidențiat contextul politic complicat de la începutul anului 1918 în care s-a produs vacantarea scaunului arhiepiscopal din Blaj și modul în care oficialii de la Budapesta au intenționat să soluționeze problema instituirii noului mitropolit. Am urmărit reacțiile mediilor ecleziastice și politice românești la această situație și insistența cu care au pledat în favoarea respectării dreptului de organizare a sinodului electiv de la Blaj. Desfășurarea acestui eveniment la 9 mai 1918 a fost și ea prezentată în detaliu, insistându-se asupra grupurilor de interes care s-au creat și a negocierilor purtate în vederea susținerii anumitor persoane. Și în acest caz au fost tratate dedesupturile de ordin politic ale instituirii noului mitropolit, preferința guvernului maghiar pentru unul dintre candidați dar și modul în care desprinderea Transilvaniei de Ungaria a influențat situația de la vârful Bisericii. Am avut în vedere interesul autorităților care au asumat exercițiul puterii în Transilvania de a tranșa problema

instituirii noului mitropolit, contactele cu Nunțiatura vieneză în această privință, depunerea jurământului de către noul mitropolit și ceremonia învestirii de la Blaj de la 1 ianuarie 1920. A doua parte a capitolului a fost consacrată profilului intelectual și direcțiilor de activitate ale mitropolitului Vasile Suciu pe durata păstoririi sale de un deceniu și jumătate. Am prezentat aspecte din biografia viitorului ierarh și treptele formării sale intelectuale, cu accentul pe perioada studiilor romane. De asemenea, am urmărit funcțiile pe care le-a îndeplinit Vasile Suciu după revenirea sa în țară pe baza rapoartelor pe care toți absolvenții Colegiilor pontificale aveau obligația să le trimită la Roma anual. Seriozitatea cu care se achita de sarcinile încredințate l-a transformat pe Vasile Suciu într-unul din cei mai de încredere colaboratori ai mitropolitului Victor Mihályi, motiv pentru care înaltul prelat l-a mandatat cu misiunea reprezentării lui în probleme de importanță majoră pentru Biserică sau a susținut cooptarea lui în capitulul mitropolitan. Implicarea lui Vasile Suciu în instituționalizarea puterii românești din Transilvania după război dar și în obținerea pentru Biserica greco-catolică a unui cadru legislativ cât mai favorabil dezvoltării sale în Regatul român au fost la rândul lor puse în lumină. Am evaluat principalele momente ale prezenței sale pe scena publică după asumarea funcției de mitropolit și programul pe care l-a dezvoltat din această postură în favoarea Bisericii greco-catolice. De asemenea, modul în care Vasile Suciu a gestionat problemele arhidiecezei, procurarea resurselor financiare necesare pentru funcționarea normală a instituțiilor ecleziastice și pentru dezvoltarea lor, interesul pentru rezolvarea problemele de ordin social, vizitațiile canonice, problemele sale de sănătate și implicațiile lor asupra activității pastorale, eforturile de dinamizare a vieții spirituale, încurajarea formelor de asociere în Biserică, interesul deosebit pentru domeniul educațional, trăsăturile definitorii ale operei sale teologice ș.a. fac obiectul acestui subcapitol a cărui miză este aceea de a restitui o parte din activitatea complexă desfășurată de înaltul prelat de-a lungul păstoririi sale.

Următorul capitol al lucrării se apleacă asupra problemelor de natură organizatoric-administrativă ale arhidiecezei. Prima parte surprinde modul în care transformările de ordin politic și teritorial de la finalul războiului au influențat geografia confesională a Bisericii greco-catolice. Mai exact, s-a avut în vedere problema celor peste 80 de parohii revenite la Biserica românească prin desprinderea lor forțată, în contextul politic tulbure de la finalul războiului, de către dieceza de Hajdúdorogh. Intervențiile făcute de ierarhia română pe lângă oficialii pontificali în vederea reglementării situației de drept a acelor, modul în care diferitele dicasterii romane au abordat problema și felul în care ea a fost soluționată fac parte integrantă din cuprinsul acestui subcapitol. A doua parte tratează problema organizării comunităților de credincioși greco-catolici rămase în afara României după trasarea granițelor țării la Conferința de Pace de la Paris. Interesul ierarhiei pentru soarta acelor grupuri a fost

unul constant, fiind justificat de dorința prezervării identității lor naționale și confesionale. Am pus în lumină strategia ierarhiei românești pentru a obține din partea Sfântului Scaun organizarea acelor parohii în vicariate sau administraturi apostolice, punctele litigioase cu înaltele fețe bisericești din țările vecine, implicațiile de ordin politic ale organizării bisericești, scenariile gândite de către instanțele pontificale pentru tranșarea problemei și soluțiile la care s-a ajuns în fiecare caz. A treia parte a fost rezervată prezentării eforturilor de extindere a Bisericii greco-catolice în spațiul românesc extracarpatic. Transformarea Bisericii unite dintr-una regională, specifică Transilvaniei, într-o instituție extinsă la nivelul întregii țări a devenit una din mizele majore ale ierarhiei unite în perioada postbelică. Dificultatea organizării comunităților de credincioși de la sud de Carpați, apelul permanent al mitropolitului Suciuc pentru obținerea resurselor necesare construirii de lăcașuri de cult și case parohiale, obstacolele de natură administrativă sau rivalitățile confesionale au fost la rândul lor puse în valoare în cadrul acestui subcapitol. În fine, partea a patra tratează modificările apărute în structura arhidiecezei la finalul deceniului trei al secolului trecut. Implementarea unei administrații bisericești mai eficiente și nevoia de a crește calitatea pastorației au impus echilibrarea geografiei confesionale a Bisericii greco-catolice. Procesul a fost unul anevoios însă rezultatul său a modificat radical compoziția rețelei de parohii, protopopiate și numărul de credincioși al arhidiecezei și al celorlalte eparhii.

Următoarea unitate tematică și-a propus să arunce o privire asupra problemelor interne ale arhidiecezei pe durata deceniului trei al veacului XX. Cadrul în care acestea au fost dezbătute și s-a încercat soluționarea lor a fost reprezentat de sinoadele arhidiecezane. Am intrat astfel în intimitatea acestor reuniuni ale clerului arhidiecezan, urmărind detaliile legate de organizarea lor, temele care au stat pe ordinea de zi, soluțiile gândite de la centrul mitropolitan, discuțiile purtate în comisii și cele din ședințele de plen precum și deciziile la care s-a ajuns de fiecare dată.

În fine, capitolul cinci tratează un subiect de maximă importanță nu numai pentru arhidieceză, ci și pentru Biserica unită în ansamblul său: problema regulamentului de instituire a mitropolitului greco-catolic. Având în vedere că accederea la cea mai înaltă treaptă din ierarhia Bisericii greco-catolice nu avea la bază un normativ foarte clar, ci se făcea mai degrabă în virtutea unei cutume, mitropolitul Vasile Suciuc a deschis dosarul întocmirii unui regulament de instituire a succesorilor săi în scaunul mitropolitan. Corespondența pe care a purtat-o în acest sens cu instanțele pontificale a scos la iveală modul în care înaltul prelat și consilierii săi își imaginau scenariul viitoarelor alegeri de mitropolit. Aspirațiile lor au intrat însă în contradicție cu precauția Sfântului Scaun de a evita ca momentele de vacanță mitropolitană să capete alura unei competiții electorale și cu intenția de a reduce cât mai mult

posibil numărul participanților la sinod. Tergiversarea dezbaterilor în jurul acestui subiect a făcut ca la moartea mitropolitului Vasile Suciș să nu fie definitivat normativul de instituire al viitorului mitropolit însă sub presiunea momentului instanțele pontificale au acceptat o formă de compromis, cu titlu provizoriu, pentru instituirea noului mitropolit.

Înainte de a încheia, țin să fac o singură precizare legată de titlul acestei lucrări. Mai exact de cel al instituției bisericești care face obiectul cercetării: arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș. Este cunoscut specialiștilor că titulatura canonică a arhidiecezei este „de Făgăraș și Alba Iulia”. Motivul pentru care am optat pentru ordinea inversă a celor două toponime ține de faptul că aceasta a fost denomiņația folosită fără excepție, chiar și în corespondența cu Sfântul Scaun, în toate documentele emantate de centrul mitropolitan din Blaj. Explicațiile sunt multiple. Nu insist asupra celor valabile la mijlocul secolului al XIX-lea, când scaunul de Făgăraș a fost ridicat la treapta mitropolitană, conferindu-i-se titulatura „de Făgăraș și Alba Iulia”, extinsă apoi la nivelul întregii provincii ecleziastice românești. Chiar dacă ierarhia greco-catolică a dorit încă de atunci să primeze în titulatura mitropolitană numele orașului în care s-a perfectat unirea religioasă cu un veac și jumătate în urmă sau ca sediul noii mitropolii să fie fixat acolo, acele deziderate au fost ecranate de faptul că numele fostului oraș de reședință al principilor Transilvaniei era sediul unei arhiepiscopii de rit latin din provincie.⁹ Acest lucru nu a împiedicat însă clerul român să uziteze, în documentele oficiale și chiar în cele adresate instanței ecleziastice supreme, cum spuneam, de titulatura „de Alba Iulia și Făgăraș”. După Primul Război Mondial, un motiv în plus a determinat ierarhia greco-catolică să perpetueze titulatura „de Alba Iulia și Făgăraș” pentru definierea identității instituționale. Este vorba de faptul că prin legea de organizare a Bisericii ortodoxe din 1925, arhiepiscopia de Sibiu a cooptat în titulatura sa și numele primei reședințe a Mitropoliei ortodoxe, dinainte de 1700, rezultând denomiņația „arhiepiscopia de Alba Iulia și Sibiu”.¹⁰ Nu intenționez să evaluez acum resorturile care au determinat ierarhia ortodoxă ardeleană să reboteze denumirea canonică a arhiepiscopiei transilvane, însă este de la sine înțeles că această concurență cu miză identitară nu a făcut decât să accentueze ierarhiei Bisericii unite ideea că titulatura uzitată până atunci trebuia perpetuată.

Sentimente de prețuire desăvârșită port coordonatorilor acestei lucrări, Domnii Profesori Nicolae Bocșan și Cesare Alzati, pentru încrederea cu care m-au investit și ajutorul necondiționat pe care mi l-au oferit.

⁹ I. Mircea, „Demersurile prelaților români greco-catolici pentru statutul mitropolitan”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXV, 1996, p. 185-186.

¹⁰ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 56/1925, p. 1111.

CUVINTE CHEIE: Biserica greco-catolică, arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, mitropolitul Vasile Suciu, 1918-1935, profil intelectual, legislație, Concordat, organizare administrativă, sinoade arhidiecezane, regulament de alegere.

Bibliografie

I. Surse inedite

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba

Fond *Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia–Făgăraș, Blaj. Arhiva generală. Acte inventariate;*

Fond *Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia–Făgăraș, Blaj. Arhiva generală. Documente neînregistrate;*

Fond *Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia–Făgăraș, Blaj. Cabinetul mitropolitului;*

Fond *Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia–Făgăraș, Blaj. Consistoriu;*

Fond *Mitropolia greco-catolică română de Alba Iulia–Făgăraș, Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate;*

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Cluj

Fond *Biblioteca Centrală Blaj;*

Fond *Consistoriul mitropolitan Blaj;*

Fond *personal Vasile Suci;*

Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali

Bolle e brevi pontifici 1919-1949;

Romeni. Affari generali;

Romeni. Cluj-Gherla, 1-12;

Romeni. Făgăraș I, 40-57, Mons. Basiliu Suci;

Romeni. Făgăraș-Alba Julia, 116;

Romeni. Făgăraș-Alba Iulia (1920-1926);

Romeni. Făgăraș-Alba Iulia (1894-1919);

Romeni. Lugoj;

Romeni. Ponenze;

Archivio Segreto Vaticano

Archivio della Nunziatura Apostolica in Romania;

Archivio della Nunziatura di Vienna;

II. Surse edite

Acta Apostolicae Sedis, annus IV, vol. IV; annus XI, vol. XI annus XXII, vol. XXII, Romae, MDCCCCXII, MCMXIX, MDCCCCXXX;

Actele și decretale Conciliului provinciei bisericesci greco-catolice de Alb'a-Julia și Fagarasiu tienutu in anulu domnulu 1872 dela Dominec'a Santului Tom'a pana Marti dupa Dominec'a a dou'a dupa Pasci (din 5 pana in 14 mai) in Biserica metropolitană din Blasiu, Blaj, f.a.;

Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor, cu o introducere de N. Russu Ardeleanu, București, 1928;

Biserica și Statul. Memoriu prezentat Consiliului Dirigent român din partea Episcopatului provinciei bisericești greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, 1919;

Colescu, L., *Recensământul general al populațiunii României. Rezultate definitive, precedate de o introducere cu explicațiuni și date comparative, cu 4 cartograme colorate*, București, 1905;

Consiliul național român din Blaj (noiembrie 1918 – ianuarie 1919). Protocoale și acte, vol. I, ediție îngrijită, studiu introductiv, indici și glosar de Viorica Lascu și Marcel Știrban, Cluj-Napoca, 1978;

Constituțiunea, promulgată cu decretul regal no. 1360 din 28 martie 1923. Publicată în Monitorul Oficial no. 282 din 29 martie 1923, București, 1926;

Dumnezeieștile și sfintele liturghii ale celor dintru sfinți părinților noștri Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Dialogul precum și rânduiala vecerniei, utreniei ca și altele de trebuință la sfintele slujbe. Cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Lucian Mureșan, arhiepiscop și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș, Roma-Blaj, 1996;

Gazeta Oficială. Publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria;

Giannini, A., *Trattati ed accordi per l'Europa danubiana e balcanica*, Roma, MCMXXXVI;

La Romania e la Santa Sede. Documenti diplomatici, f.l., 2000;

Lege pentru persoanele juridice. Promulgată prin înaltul decret regal nr. 452 din 5 februarie 1924 și publicată în Monitorul Oficial nr. 27 din 6 februarie 1924 și nr. 90 din 22 aprilie 1927, București, 1927;

Manuilă, S., *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. volumul II: neam, limbă maternă, religie*, București, 1938;

Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente, culegere coordonată de Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995;

Monitorul Oficial. Partea I-a. Legi, decrete, jurnale ale Consiliului de miniștri, deciziuni ministeriale, comunicate, anunțuri judiciare de interes general, 1925, 1928;

Monitorul Oficial. Partea a III-a. Desbaterile Adunării Deputaților, 1916-1917;

Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul, 1918-1930;

Munteanu, I; Zaberca, V. M.; Sârbu, M., *Banatul și Marea Unire 1918*, coordonator Ioan Munteanu, f.l., 1992;

Recensământul din 1900. Transilvania, Traian Rotariu – coordonator, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, f.l., 1999;

România-Vatican. Relații diplomatice, vol. I, 1920-1950, București, 2003;

Șematismul veneratului cler a nou-înființatei dieceze greco-catolice a Gherlei pre anulu de la Christosu MDCCCLXVII, Gherla, 1867;

Statute privitoare la administrarea averilor bisericești din Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș, statorite din ședința consistorială ținută la 2 iunie 1888 și întregite în sinodul arhidiecezan din 1906, ediția a III-a, completată din ședința consistorială ținută la Blaj, la 10 mai 1924, Blaj, 1924;

Șematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1923, Blaj, 1923;

Șematismul clerului arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1929, Blaj, 1929;

Șematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1932, Blaj, 1932;

III. Presă

Cultura Creștină, 1918-1926;

L'Osservatore Romano, sessantacinquesimo anno;

Unirea, 1918-1935;

IV. Memorialistică

Argetoianu, C., *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al IV-lea, partea a V-a (1917-1918), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, 1993; volumul al VII-lea, partea a VI-a (1923-1926), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, 1996;

Boilă, Z., *Memorii*, Cluj-Napoca, 2003;

Boroș, I., *Memorialistica*, studiu introductiv, ediție și note de: Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău. Au colaborat: Mihaela Bedecan, Loránd Mádly, Cluj-Napoca, 2012;

Brânzeu, N., *Memoriile unui preot bătrân*, ediție, prefață și note de Pia Brânzeu, Timișoara, 2008;

Ciorogariu, R. R., *Zile trăite. Partea I. Războiul mondial până la arminstițiu*, ediție de dr. Viorel Faur, Oradea, 1994; *Partea a II-a. Revoluția*, ediție de dr. Viorel Faur, Oradea, 1994; *Credința noastră este viața noastră. Memoriile cardinalului dr. Iuliu Hossu*, ediție îngrijită de Pr. Silviu Augustin Prunduș OSBM, Cluj-Napoca, 2003;

Dăianu, I. (Elie), *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, ediție îngrijită de Valentin Orga, Maria Aldea, Cosmin Budeancă, vol. II, Cluj-Napoca, 2003;

Lapedatu, A., *Amintiri*, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Opriș, Cluj-Napoca, 1998;

Marele Război în memoria bănățeană (1914–1919). Antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan. Au colaborat Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, 2012;

Marghiloman, A., *Note politice, vol. IV: 1918-1919*, București, 1927;

Netzhhammer, R., *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I-II, ediție realizată de Nikolaus Netzhhammer în colaborare cu Krista Zach, București, 2005;

Plămădeală, A., *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939. Elie Miron Cristea. Documente, însemnări și corespondențe*, Sibiu, 1987;

Vaida-Voevod, A., *Memorii*, vol. I-III, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, 1994, 1995, 1997;

V. Cărți, studii, articole, pagini web

Alexandrescu, S., *Paradoxul român*, București, 1998;

Alzati, C., „Profilo storico-religioso dello spazio romeno”, în vol. *Chiese e culture nell'est europeo. Prospettive di dialogo*, a cura di Adriano Roccuci, Milano, 2007;

Ammann, A. M., *Storia della Chiesa russa e dei paesi limitrofi. Con tre carte geografiche*, Torino, 1948;

Antoci, I., „L'Assomption en Roumanie. La communauté de Blaj dans son contexte ecclésial”, în vol. *La Mission d'Orient de l'Assomption. Série des cahiers du Bicentenaire de la naissance du P. Emmanuel d'Alzon (1810-2010)*, no. 6, 2010;

- Bahlcke, J., *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart, 2005;
- Bălan, I., „Un on rar”, în *Blajul*, II, nr. 2/1935;
- Bârlea, O., „Biserica română unită între cele două războaie mondiale”, în vol. *Biserica Română Unită – două sute cincizeci de ani de istorie*, Cluj-Napoca, 1998;
- Beales, D., *Enlightenment and Reform in Eighteenth-Century Europe*, London-New York, 2005;
- Becker, A., *La guerre et la foi. De la mort à la mémoire 1914-1930*, Paris, 1994;
- Berend, I. T., Ránki, G., *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Budapest, 1977;
- Bérenger, J., *Istoria Imperiului Habsburgilor, 1273-1918*, traducere de Nicolae Baltă, București, 2000;
- Biró, S., *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule, 1867-1918, and of the Hungarian Minority under Romanian Rule, 1918-1940*, translated from the Hungarian original by Mario D. Fenyo, New York, 1992;
- Bocșan, N., „Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române”, în vol. Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania. Secolele XIII-XIX*, Oradea, 1994;
- Boilă, R., *Anteproiect de Constituție pentru statul român lărgit, cu o scurtă expunere de motive*, Cluj, 1921;
- Boilă, R., „Consiliul Dirigent”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, 1929;
- Boilă, R., „Principiile Constituției noi”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990;
- Boilă, Z., *Chestiunea averilor bisericești. În legătură cu discutarea proiectului de lege: „Regimul Cultelor”*, Blaj, 1928;
- Bonda, I. M., *Mitropolia română unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca, 2008;
- Bota, I. M., *Istoria Bisericii universale și a Bisericii românești de la origini până astăzi*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003;
- Bota, I. M., *Pagini de istorie creștină românească (1940-2010)*, Cluj-Napoca, 2011;
- Botond, G. K., „Biserica Greco-Catolică între 1918-1948. Considerații generale”, în vol. *Coordonatele preoției greco-catolice. Istorie și actualitate*, coordonatori Călin-Daniel Pațulea, Anton Rus, Andreea Mârza, Blaj, 2002;

Brătianu, Ghe. I., *Originile și formarea unității românești*, traducere de Maria Pavel; ediție, studiu introductiv și note de Ion Toderașcu, Iași, 1998;

Brătianu, V. I. C., „Nevoile statului modern și Constituția României Mari”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990;

Brînzeu, N., *Culte în România*, Lugoj, 1925;

Brînzeu, N., „Dr. Vasile Suciuc în literatura teologică”, în *Blajul*, II, nr. 2/1935;

Brusanowski, P., *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii ortodoxe române (1919-1925)*, Cluj-Napoca, 2007;

Brusanowski, P., *Învățămintul confesional ortodox român din Transilvania între 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. II, Cluj-Napoca, 2010;

Bucur, I.-M., *Din istoria Bisericii greco-catolice române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, 2003;

Bucur, I.-M., „Il sistema scolastico confessionale nella legislazione romana nel periodo interbellico”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LI, 4/2006;

Buda Niga, V., „Integrarea cultelor religioase în România Mare (1918-1928)”, în vol. *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, f.a.;

Campus, E., *Politica externă a României în perioada interbelică (1919-1939)*, București, 1975;

Campus, E., *Mica Înțelegere*, ediția a II-a, București, 1997;

Căciulă, O., „Culte în România”, în vol. *Enciclopedia României, vol. I. Statul*, coordonator Dimitrie Gusti, București, 1938;

Cândea, R., *Biserică și stat. Câteva considerații istorice și principiale*, Cernăuți, 1926;

Cândea, R., „Organizația bisericească în Constituție”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, 1990;

Cârja, C., *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, 2012;

Cârja, I., *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Cluj-Napoca, 2007;

Cârja, I., „The Romanian Greek-Catholic Episcopate and the Hungarian Catholic Autonomy at the End of First World War”, în *Revista Arhivelor. Archives Review*, LXXXV, nr. 2/2008;

Cârja, I., „Identitate confesională-identitate națională. Elitele Bisericii greco-catolice române și Autonomia Catolică din Ungaria în perioada dualismului (1867-1918)”, în *Anuarul Institutului de Studii Italo-Român/Annuario dell'Istituto di Studi Italo-Romeno*, VII, 2010;

Cârnațiu, P., „Eparhiile unite sufragane mitropoliei de Blaj”, în vol. *Biserica Română Unită – două sute cincizeci de ani de istorie*, Cluj-Napoca, 1998;

Chereji, C.-R., „1919 – cronica unei uniri dinainte anunțate”, în vol. *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coordonatori Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Cluj, 1994;

Chimpan (Kovács), N.-E., *Politica statală religioasă și Biserica romano-catolică din Transilvania (1867-1900)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2011;

Ciubotă, V., *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, 1997;

Comșa, N; Seiceanu, T., *Dascălii Blajului 1754-1948*, cuvânt înainte de Ion Brad, f.l., 1994;

Conway, M., *Catholic politics in Europe 1918-1945*, London and New York, 1997;

Covaci, M. D., *Mitropolitul Victor Mihályi de Apșa și epoca sa (1895-1918)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2010;

Covaci, M. D., „Vremuri de război – mutarea reședinței mitropolitane la Oradea (1916-1917)”, în vol. *Școala Ardeleană*, IV, volum coordonat de Ioan Cindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, 2010;

Cunningham, L. S., *An Introduction to Catholicism*, Cambridge, 2009;

Dante, F., „Sui rapporti tra Santa Sede e Romania tra Ottocento e Novecento”, în vol. *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, a cura di Ion Cârja, Bucarest–Roma, 2004;

Dillon, E. J., *The Inside Story of the Peace Conference*, New York and London, 1920;

Dobrinescu, V. F., „Transilvania la cele două Conferințe de Pace de la Paris (1919-1920 și 1946-1947)”, în vol. *1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvég-korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, coordonatori Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău–Satu Mare, f.a.;

Dumitriu-Snagov, I., *România și Vaticanul. Relații diplomatice 1918*, București, f.a.;

Dumitriu-Snagov, I., *România în diplomația Vaticanului 1939-1944*, București, 1991;

Durandin, C., *Istoria românilor*, traducere de Liliana Buruiană-Popovici; prefață de Alexandru Zub, Iași, f.a.;

Enache, G., *Ortodoxie și putere în România contemporană. Studii și eseuri*, București, 2005;

Enache, G., „Religie și modernitate în Vechiul Regat. Dezbateri privind rolul social, politic și național al Bisericii ortodoxe române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea”, în vol. *Schimbare și devenire în istoria României*, coordonatori Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Cluj-Napoca, 2008;

Encyclopedia of Rusyn history and culture, edited by Paul R. Magocsi and Ivan I. Pop, revised and expanded edition, Toronto, 2005;

Galea, A., *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)*, Târgu Mureș, 1996;

Gârboviceanu, P., *Biserica ortodoxă și cultele străine din Regatul român*, București, 1904;

Georgescu, I., *Un martir al datoriei către țară: episcopul Demetriu Radu*, Cernăuți, 1925;

Georgescu, I., „Momente din viața Bisericii unite în ultimii zece ani”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;

Georgescu, I., „Academiile Teologice unite”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;

Georgescu, I., *George Pop de Băsești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935;

Gergely, J., „Relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede (1920-1990)”, în vol. *Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000*, a cura di István Zombori, Budapest, 2001;

Ghibu, O., *În jurul catolicismului și a unirii Bisericilor*, Arad, 1925;

Ghibu, O., „Universitatea Daciei Superioare”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;

Ghibu, O., *Un anahronism și o sfidare: Statusul romano-catolic ardelean. Studiu istoric-juridic însoțit de concluziunile comisiei istorico-juridice privitoare la desființarea statusului catolic*, Cluj, 1931;

Ghibu, O., *O imperioasă problemă națională: unitatea religioasă a românilor*, Beiuș, 1931;

Ghibu, O., *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită. Raport înaintat M.S. Regelui Carol al II-lea, cu CLXXXVII + 45 acte și documente*, Cluj, 1934;

Ghibu, O., *Nulitatea Concordatului dintre România și Sf. Scaun*, Cluj, 1935;

Ghișa, C., „Întărind vechi alterități, ridicând noi frontiere: Concordatul dintre România și Vatican – 1929”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LV, nr. 4/2010;

Ghișa, C., „The Greek-Catholic Discourse of Identity in the InterWar Period: The Relation between the Nation and People's Religious Confession”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, volume 57, number 2, December 2012;

Ghitta, O., „Din antecedentele înființării provinciei mitropolitane greco-catolice: crearea vicariatului pentru «vlahii» din dieceza de Muncaci (1776)”, în vol. *Biserica română unită cu Roma, greco-catolică: Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea mitropoliei române unite cu Roma, greco-catolică, la Blaj*, f.l., 2003;

Ghitta, O., „Cum au ajuns să se separe de Muncaci primele parohii greco-catolice sătmărene?”, în vol. *Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiului profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, Cluj-Napoca, 2003;

Ghitta, O., „Istoria la Universitatea din Cluj acum 90 de ani”, în vol. *Istoria Culturii. Cultura Istoriei. Omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani*, coordonatori: Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Valentin Orga, Iulia Pop, Cluj-Napoca, 2010;

Giannini, A., „L’unità nazionale della Romania alla Conferenza della Pace”, în vol. *Studi sulla Romania*, Napoli, MCMXXIII;

Giannini, A., *La Costituzione romena*, Istituto per l’Europa Orientale, Roma, 1923

Giannini, A., *I concordati postbelici*, vol. I-II, Milano, 1929, 1936;

Giannini, A., *Le Costituzioni degli stati dell’Europa Orientale*, volume secundo, Roma, 1929;

Giannini, A., *Le vicende della Rumania (1878-1940)*, Roma, 1940;

Gillet, O., „Orthodoxie, nation et ethnicité en Roumanie au XXe siècle: un problème ecclésiologique et politique”, în vol. *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, edited by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, f.l., 1995;

Goldiș, V., *Concordatul*, Arad, f.a.;

Gorovei, A., *Primul proiect de Constituție întocmit de Comisiunea centrală din 1859*, Folticeni, 1914;

Gotcu, I., *Concordat? (Observațiuni critice asupra proiectului de Concordat propus Statului Român de către Vatican, cu o anexă)*, Iași, 1921;

Gudea, N., „Reflecții privind relația Stat-Biserică – o abordare teologică greco-catolică”, în vol. *Theological Doctrines on the Ideal Church-State Relation*, Cluj-Napoca, 2000;

Guida, F., *Storia d’Europa nel XX secolo. Romania*, Milano, 2005;

Gyémánt, L., *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986;

Hajdú, T., „Függetlenség vagy területi integritás: a magyarság dilemmája az első világháborúban”, în vol. *1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvég-korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, coordonatori Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău–Satu Mare, f.a.;

Hales, E. E., *Pio IX: studio critico sulla politica e sulla religione d’Europa nel secolo XIX*, traduzione italiana a cura di Francesco Bianchi, Torino, 1958;

Herban, A., *România-Vatican 1920-1940. Relații diplomatice*, Deva, 2002;

Histoire de la Transylvanie, sous la direction de Béla Köpeczi, Budapest, 1992;

Hitchins, K., „Orthodoxism: Polemics over Ethnicity and Religion in Interwar Romania” în vol. *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*, edited by Ivo Banac and Katherine Verdery, New Haven, 1995;

Hitchins, K., *România 1866-1947*, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, ediția a II-a, București, 1996;

- Hlihor, C., „Evoluțiile geopolitice din prima parte a secolului XX și unitatea politică a românilor”, în vol. *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, f.a.;
- Iacob, L., *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Oradea, 1933;
- Iacob, L., *Politica Scaunului papal. Capitol introductiv la istoria Concordatelor postbelice*, Cluj, 1936;
- Iacob, L., *Natura juridică a patronatului suprem și drepturile suverane ale statului român*, Cluj, 1938;
- Iancu, Ghe., *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1985;
- Iancu, Ghe., „Unificarea legislativă. Sistemul administrativ al României (1919-1938)”, în vol. *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939: culegere de studii*, coordonatori Vasile Pușcaș, Vasile Vesa, București, 1988;
- Iancu, Ghe., *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, 2006;
- Illyés, E., *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, New York, 1982;
- Istoria românilor, vol. VIII. România întregită (1918-1940)*, coordonator Ioan Scurtu, București, 2003;
- Katus, L., „Il cattolicesimo nei secoli XVIII e XIX: giuseppinismo, liberalismo e rinnovamento cattolico”, în vol. *Storia religiosa dell'Ungheria*, a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro, Gazzada, 1992;
- Larkin, M., *Religion, politics and preferment in France since 1890. La Belle Epoque and its legacy*, Cambridge, 1995;
- Lasch, K., *Român, basarabean sau moldovean? Frământări identitare și aserțiuni politico-sociale în Basarabia începutului de secol XX*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013;
- Lendvai, P., *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, ediția a II-a revăzută, București, 2007;
- Leslie, L., *Church and State in Hungary 1919-1945*, Budapest, 2004;
- Livezeanu, I., *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, traducere din engleză de Vlad Russo, București, 1998;
- Longworth, Ph., *Crearea Europei de Est. De la preistorie la postcomunism*, ediția a doua, traducere de Eugen Stancu, București, 2002;
- Lupaș, I., *Chestiunea Concordatului în raport cu suveranitatea statului român și cu programul istoric al Partidului Național din Transilvania*, Sibiu, 1921;
- Macartney, C. A., *Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*, London-New York-Toronto, 1937;

Macha, J., *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework together with Case Studies from the History of Latin-Byzantine Relations*, Roma, 1974;

Magdău, M; Turcu, L.; Cârja, I., „Atitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* (în curs de apariție);

Maier, L., *In the Empire: Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity*, Cluj-Napoca, 2008;

Maner, H.-C., „Kirchen in Rumänien: Faktoren demokratischer Stabilität in der Zwischenkriegszeit? Zum Verhältnis von orthodoxer, römisch-katholischer und griechisch-katholischer Kirche”, în vol. *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1939. Polen-Tschechoslowakei-Ungarn-Rumänien*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Martin Schulze Wessel, Stuttgart, 2002;

Maner, H.-C., *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen der Weltkriegen (1918-1940)*, Stuttgart, 2007;

Maner, H.-C., „Die griechisch-katholische Kirche in Siebenbürgen/Rumänien 1918-1939. Zwischen nationalem Anspruch und interkonfessioneller Wirklichkeit”, în vol. *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa in 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger, Stuttgart, 2007;

Marchi, G. de, *Le nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma, 1957;

Mateescu, G. G., „I romeni e le varie minoranze di Romania”, în vol. *Studi sulla Romania*, Napoli, MCMXXIII;

Mateiu, I., *Dreptul bisericesc de stat în România întregită. Regimul general al cultelor*, București, 1926;

Mateiu, I., *Valoarea Concordatului încheiat cu Vaticanul*, Sibiu, 1929;

Mateiu, I., *Politica religioasă a statului român*, Sibiu, 1931;

Mârza, I., „Recuperare istoriografică postdecembristă: preotul greco-catolic și istoricul Zenovie Pâclișanu (1886-1957)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 13, 2009;

Meteș, Șt., „Biserica ortodoxă română din Transilvania în cei din urmă zece ani”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;

Michelson, P. E., „Romanian Unity 1859, 1918, 1989: Beginnings, Opportunities..., and Illusions”, în vol. *Tradition and Modernity in Romanian Culture and Civilization 1600-2000*, edited by Kurt W. Treptow, Iași-Oxford-Portland, 2001;

Mihoc, B., „Etatizarea școlilor confesionale greco-catolice (fragmentarium bihorean)”, în *Crisia*, XXIV-XXVII/1996-1997;

Miloș, O., *Relațiile statului român cu Sfântul Scaun în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, 2010;

Mircea, I., „Demersurile prelaților români greco-catolici pentru statutul mitropolitan”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXV, 1996;

Moga, V., „*Astra*” și societatea 1918-1930, cu o prefață de Marcel Știrban, Cluj-Napoca, 2003;

Moga, V., „Națiunea în discursul politic românesc din Transilvania anului 1918”, în vol. *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, coordonatori Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, 2009;

Moldovan, I., *Vlădiciei Blajului. Mitropolitul dr. Vasile Suciu*, Blaj, 2002;

Molnar, M., *Histoire de la Hongrie*, Paris, 2004;

Moretti, A., „Transilvania: terra di tre culture”, în vol. *Storia religiosa dell’Ungheria*, a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro, Gazzada, 1992;

Morozzo della Rocca, R., *Le Chiese ortodosse. Una storia contemporanea*, Roma, 1997;

Neda, D. „S-a prăbușit o stâncă...Pro memoria Mitropolit Vasile Suciu”, în *Blajul*, II, nr. 1/1935;

Negrea, C., *Evoluția legislației în Transilvania de la 1918 până astăzi*, Sibiu, 1943;

Negulescu, P., „Constituția României”, în vol. *Enciclopedia României, vol. I. Statul*, coordonator Dimitrie Gusti, București, 1938;

Nicolescu, A., „Mitropolitul Vasile”, în *Blajul*, II, nr. 2/1935;

Nicorescu, P., „La popolazione della Romania”, în vol. *Studi sulla Romania*, Napoli, MCMXXIII;

Niessen, J. P.; „Naționalismul românesc: o ideologie a integrării și a mobilizării”, în vol. P. F Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, București, 2002;

Nóda, M., *Biserica romano-catolică din Transilvania în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, 2008;

Nóda, M., „The Historical, Political and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordat between the Vatican and Romania”, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 9, nr. 27 (Winter 2010);

Nuțu, C., *România în anii neutralității (1914-1916)*, București, 1972;

Otmenedec, A., *Unificarea Bisericii. Organizație autonomă și canonică*, București, 1920;

- Păcală, V., „Învățământul normal în Transilvania”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;
- Păcurariu, M., *Istoria Bisericii ortodoxe române, vol. 3 (secolele XIX și XX)*, București, 1994;
- Pekar, Ath. B., *The History of the Church in Carpathian Rus'*, translated by M. Skorupsky, bio-bibliography by E. Kasinec and R. Renoff, New York, 1992;
- Petrini, E., „Reforma agrară”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, 1929;
- Ploșnea, N., *Biserici, școli, comunități rurale românești din Covasna și Harghita (1850-1918)*, f.l., 2012;
- Podea, T., *Transylvania*, Bucarest, 1936;
- Pollard, J. F., *Benedict XV: the unknown pope and the pursuit of peace*, New York, 2005;
- Pop, V., *Acordul de la Roma*, Cluj, 1934;
- Prunduș, S. A.; Plăianu, C., *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii române unite*, vol. II, Cluj-Napoca, 1994;
- Radu, I., *Răspuns și apărare*, Oradea, 1927;
- Radu, S., „Unificarea administrativă a României Mari în gândirea politică a lui Iuliu Maniu”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 2-3, 1998-1999;
- Rațiu, I., *Principiile fundamentale ale religiunii creștine*, Blaj, 1872;
- Rémond, R., *Religie și societate în Europa: secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780-2000*, traducere de Giuliano Sfichi, Iași, 2003;
- Roccucci, A., „Impero e ortodossia nel mondo russo”, în vol. *Chiese e culture nell'Est europeo. Prospettive di dialogo*, a cura di Adriano Roccucci, Milano, 2007;
- Roșca, P., „Învățământul primar ardelean”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;
- Rothschild, J., *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle and London, 1974;
- Roz, A., *Noiembrie 1918: Aradul – capitala Transilvaniei*, Arad, 2002;
- Ruffini, M., *Storia dei romeni di Transilvania*, Torino, 1942;
- Salvatorelli, L., *Pio XI e la sua eredità pontificale*, Torino, 1939;
- Savin, I. G., *Problema cultelor în România*, București, 1937;
- Scheffczyk, L., „Lineamenti fondamentali dello sviluppo della teologia tra prima guerra mondiale e il concilio Vaticano II”, în vol. *La Chiesa nel ventesimo secolo*, diretta de Hubert Jedin, vol. X, seconda edizione, Milano, 1995;
- Schneider, J., *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 2008;
- Scurtu, I, Buzatu, Ghe., *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999;

Sima, A. V., „Șase ani la Roma. Atitudini, percepții, comportament la studenții români din Colegiul grec «Sfântul Atanasie» în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, *Școala Ardeleană. Anuar*, VI/2012, volum coordonat de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2012;

Sima, A. V., „The Selection and Promotion of the Romanian Ecclesiastical Elite in Transylvania. The Case of the Metropolitan of Blaj during the Final Years of the World War I”, în *Transylvanian Review*, XXI, Supplement no. 3/2012;

Soica, S., *Biserica greco-catolică din Banat în perioada anilor 1920-1948*, Timișoara, 2011;

Soica, S., *Episcopul Ioan Bălan*, Târgu-Lăpuș, 2013;

Spector, S. D., *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, traducere de Sorin Pârvu, Iași, 1995;

Stan, A., *Iuliu Maniu. Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, București, 1997;

Stanca, S., *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj, 1925;

Străjanu, Z., „Culte minoritare în Transilvania”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. II, București, 1929;

Suciu, V., *Hipnotism și spiritism. Studiu critico-teologic*, Blaj, 1906;

Suciu, V., *Teologia dogmatică fundamentală, vol. I. Apologetica creștină*, Blaj, 1907; vol. II, *Tradițiunea și Biserica*, Blaj, 1907;

Suciu, V., *Teologia dogmatică specială, vol. I. Dumnezeu, S. Treime, Dumnezeu-Creatorul, Întruparea Duhului și Grația. Cu binecuvântarea Excelenței Sale Preasfințitului Domn Dr. Victor Mihályi de Apșa, arhiepiscop și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1908; vol. II, *Sacramentele în general, sacramentele în special și eshatologia. Cu binecuvântarea Excelenței Sale Preasfințitului Domn Dr. Victor Mihályi de Apșa, arhiepiscop și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1908;

Suciu, V., *Principiile fundamentale sau generale ale religiunii creștine pentru școlile medii și institutele pedagogice*, Balászfalva, 1909;

Suciu, V., *Raportul dintre religie, știință și societate*, Blaj, 1910;

Sugar, P. F., „Naționalismul, ideologia victorioasă”, în vol. P. F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, București, 2002;

Szász, Z., „Revolutions and national movements after the collapse of the Monarchy (1918-1919)”, în vol. *History of Transylvania. Volume III. From 1830 to 1919*, edited by Zoltán Szász, New York, 2002;

Szücs, F., „Național Church? The Reformed Churches in an Ethnic Community in the Carpathian Basin”, în vol. *Contextuality in Reformed Europe. The Mission of the Church in the Transformation of European Culture*, Christine Lienemann-Perrin, Hendrick M. Vroom, Michael Weinrich (eds.), Amsterdam-New York, 2004;

Știrban, A., Știrban, M., *Din istoria Bisericii române unite de la 1918 la 1941*, Satu Mare, 2005;

Știrban, M., „Problemele noii epoci”, în vol. *Istoria contemporană a României*, coordonator Marcel Știrban, Cluj-Napoca, 2001;

Știrban, M., „Portretul intelectual și rolul istoric al mitropoliților Vasile Suciuc și Alexandru Nicolescu”, în vol. *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și Spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, la Blaj*, Blaj, 2003;

Știrban, M., „Elita Blajului – oamenii Bisericii și ai școlilor. Activitatea Consiliului Național Român de la Blaj (4 noiembrie – 1 decembrie 1918)”, în vol. *1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvég-korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*, coordonatori Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău–Satu Mare, f.a.;

Taylor, A. J. P., *The Habsburg Monarchy 1809-1918. A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, new edition, London, f.a.;

Theodorian-Carada, M., *Unirea Bisericilor*, Galați, 1928;

Theodorian-Carada, M., *Acțiunea Sfântului Scaun în România. De acum și de întotdeauna*, București, 1936;

Tilea, V. V., *Acțiunea diplomatică a României, nov. 1919 – martie 1920*, Sibiu, 1925;

Tolomeo, R., *La Santa Sede e il mondo danubiano-balcanico. Problemi nazionali e religiosi (1875-1921)*, Roma, 1996;

Torrey, G. E., *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iași-Oxford-Portland, 1998;

Torrey, G. E., “The First World War and the Union of 1918”, în *Transylvanian Review*, nr. 3/1998;

Turcu, L., „Tradiție și inovație în spiritualitatea greco-catolică românească: Biserica unită din Sătmăr la mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Arheologie-Istorie-Muzeologie*, 15, 2009;

Turcu, L., „Slujind liturghie Națiunii. Petru Bran și Biserica Unită din Sătmăr (1853–1877)”, în *Caiete de antropologie istorică. Liviu Maior, istoric al modernității*, anul VIII, nr. 2 (15), iulie–decembrie 2009;

Turcu, L., „Despre bunul preot între misiunea Bisericii și apostolatul națiunii”, în vol. *Istoria Culturii. Cultura Istoriei. Omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani*, coordonatori: Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Valentin Orga, Iulia Pop, Cluj–Napoca, 2010;

Turcu, L., „Din antecedentele înființării episcopiei de Hajdúdorog” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LV, nr. 3/2010;

Turcu, L., „Ortodoxie majoritară – greco-catolicism provincial. Despre biconfesionalismul românilor ardeleni în primul deceniu interbelic” în *Caiete de antropologie istorică*, anul X, nr. 1 (18), ianuarie-iunie 2011;

Turcu, L., „În căutarea păstorului celui bun: instituirea mitropolitului Vasile Suciu” în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 15/1, 2011;

Turcu, L., „Cluj – orașul unde ar fi putut rezida mitropolitul greco-catolic acm 80 de ani”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, LVII, 1-2, 2012;

Turcu, L., „Români de rangul doi? Locul Bisericii greco-catolice în România Mare”, în vol. *Specific românesc și confluente central-europene. Profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coordonatori: Iosif Marin Balog, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, 2012;

Turcu, L., „Cum a ajuns Baia Mare sediul episcopiei greco-catolice de Maramureș?”, în *Școala Ardeleană. Anuar*, VI/2012, volum coordonat de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Oradea, 2012;

Turcu, L., „How did Baia Mare become the see of the Greek-Catholic bishopric of Maramureș?”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, volume 57, number 2, December 2012;

Turcu, L., „Relația stat-Biserică în România în primii ani după Marea Unire. Perspectiva Bisericii greco-catolice”, în vol. *Studii de istorie*, II, editori: Constantin Bușe, Ionel Căndea, Muzeul Brăilei, Brăila, 2013;

Turcu, L., Implicațiile spirituale ale unirii Transilvaniei cu România (în curs de apariție);

Turliuc, C., „Construcția națională românească și identitățile regionale. Modernizare și omogenizare în secolul al XX-lea”, în vol. *România interbelică în paradigma europeană. Studii*, coordonator Ion Agrigoroaiei, Iași, 2005;

Upton Clark, C., *United Roumania*, New York, 1932;

Vadan, M., *Le relazioni diplomatiche tra La Santa Sede e la Romania (1920-1948)*, Città del Vaticano, 2001;

Vanku, M., *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei*, București, 1979;

Varga, A., „Primul război mondial și consecințele Marii Uniri din 1918 asupra relațiilor dintre Biserica romano-catolică din Banat și guvernul de la București (1918-1923)”, în vol. *Războiul*

și societatea în secolul XX. *Lucrările sesiunii italo-române Cluj-Napoca – Arcalia, 6-8 mai 2005. Guerra e società nel XX secolo. Atti del convegno italo-romeno Cluj-Napoca – Arcalia, 6-8 maggio 2005*, coordonatori (a cura di) Gheorghe Mândrescu, Giordano Altarozzi, Cluj-Napoca– Roma, 2007;

Verdery, K., „National Ideology and National Character in Interwar Romania”, în vol. *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*, edited by Ivo Banac and Katherine Verdery, New Haven, 1995;

Vesa, V., „Unirea Transilvaniei cu România”, în vol. *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2008;

Vesa, V., „Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920”, în vol. *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2008;

Viator, T., *Le Concordat des Roumains*, Budapest, 1921;

Walworth, A. *Wilson and his Peacemakers. American Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, New York, 1986;

www.vatican.va/holy_father/benedict_xv/letters/documents/hf_ben-xv_let_19181108_dopo-ultimi_it.html

www.vatican.va/holy_father/pius_xi/bulls/documents/hf_p-xi_bulls_19240529_dei_misericordia_it.html